

Шуляк С. А., к. філол. н., доц.,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

СЛОВЕСНА ФОРМУЛА ВІДСИЛАННЯ-ВИГНАННЯ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті розглянуто функціонування словесної формули відсилання-вигнання в українських замовних текстах. Проаналізовано зв'язок досліджуваної формули з елементами пригощання, прохання, наказу, відлякування. Визначено, що і дія і словесна формула однаково залежать від уявлення про хворобу.

Ключові слова: *словесна формула відсилання-вигнання, українські замовляння, текст.*

Замовляння є одним з найдавніших видів обрядового фольклору. Вони виконують домінуючу функцію, адже завдяки їм можна впливати на навколишній світ. Слово, яке було рівноцінне дії, збільшувало можливість досягнення бажаного результату. Вивчення словесного оформлення замовлянь є пріоритетним напрямом у мовознавстві, формує лінгвістичний світогляд та дозволяє впритул наблизитися до витоків культури українського народу, адже «мова в багатстві своїх форм і значень містить ключі до таємниць розумового універсуму певної культури, до пізнання способу мислення народу, особливостей менталітету його носіїв» [Голубовська 2011, с. 85].

Дослідження О.А. Остроушко дозволяє зробити припущення, що максимальною чіткістю, стійкістю й прозорістю структури в межах української магічної традиції характеризуються окремі словесні магічні формули; відповідно, найстійкішими є однофразові тексти замовлянь; кількофразові ж замовляння є часто поєднанням кількох рівноправних у функціональному відношенні структурно-сміслових частин, утворенням, що

реалізується переважно на рівні дискурсу; виконавець може змінювати обсяг тексту за рахунок розширення його чи скорочення, може варіювати порядок розташування окремих висловлень у складі цілісного магічного тексту [Остроушко 2002, с. 8].

А.І. Темченко вважає, що заглиблення у внутрішню сутність замовного тексту – контексту можливе через детальний аналіз його структурної будови: звукової, словесної, синтаксичної організації, а також поетики, ритміки і тоніки, що дозволяє уявити текст як цілісну систему, прослідковуючи його зв'язки з ритуалом [Темченко 2003, с. 8].

Об'єктом дослідження О.А. Соляр є українська заклинальна традиція у трьох комунікаційних виявах: словесному (обмін інформацією), предметному (обмін добром) та акціональному (обмін силою); аналіз охоплює як вербальні, так і невербальні компоненти ритуалів заговорювання, що виконуються в контексті народної медицини та обрядового циклу [Соляр 2005, с. 3].

В.Петров зазначає, що формула відсилення-вигнання є основною словесною формулою в замовляннях від хвороби [Петров 1996, с. 89] та поруч з двочленними формулами порівняння трапляються також інші, які мають одночленний характер: формули звернення, прохання, наказу, вигнання і т. д. [Петров 1996, с. 86].

Мета нашої розвідки – вивчити функціонування словесної формули відсилення-вигнання у текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати зв'язок досліджуваної формули з елементами пригощання, прохання, наказу, відлякування; визначити зв'язок дії і словесної формули залежно від уявлення про хворобу.

Для календарно-сезонних заговорів характерні формули звернення-закликування відповідно до того, що в зміст обряду включається також пригощання [Петров 1996, с. 86]. Замовляння можуть починатися формулою

звернення, яке доповнюється формулою запрохування-закликання, або ж формули звернення, заклику в заговорах од хвороби сполучаються в більшості випадків з формулою прохання або наказу, щоб хвороба вийшла з хворого [Петров 1996, с. 87], наприклад: *Добровечір вам, плаксивиці! **Прсять** вас крякавки на вечорниці. **Йдіть** собі, де люди не ходять, де вітер не віє, де сонце не гріє, на ліса-лісниці, там ваші сестриці, там вам бувати, лісом ламати, плаксивицями не брати* [Замовляння 2007, с. 24].

Досить часто формули вигнання сполучаються в заговорах з частуванням, пригощанням. Годилося приобіцяти хворобі щось доброго, смачного, горілки, яблука, меду, вареників, щоб вона вийшла з хворого. Ми обертаємося в сфері суто побутових, звичайно життєвих взаємин [Петров 1996, с. 88].

Часто формули вигнання з'єднуються в заговорах з вказівкою на річ, тварину, рибу, рослину і т. д., на яку має перейти хвороба [Петров 1996, с. 88], наприклад, віск: *В череп'яну миску наливають воду, куди кладуть навхрест палички з віниччя. Розтоплений віск наливають у миску, яку тримають над головою. Вичитують: **Виходь** всяка болість із людини: / З кості, з жил, із сугав, / З крові, з шпигу. / Де вітер не віє, / Де сонце не гріє, / Де глас Божий не заходить, / Де престоли не стоять, / Де дзвони не дзвонять, / Де собака не бреше, / Де дівка коси не чеше – / Там вам волю мати...[Ви, зорі-зориці 1991, с. 16]; *Як топиться віск на грані, як сіль на воді, як розходяться хмари на небі, то так ця бола має **пропасти** від (Віри) хрещеної. **Щезни, пропади** від (Віриної) крові, від тіла білого, від (Віриноного) ім'я [Ви, зорі-зориці 1991, с. 14]; **Вийди**, пристрїт, переляк, навій, сквозняк, / Віхор, віхриця, сквозняк, сквозниця, / Навій, навійниця, лунатїк, паралїч, / З лому, з щему, з глуху. / **Зїйдїте**, всякі хвороби, / Які є захворювані, **на віск вийдїть**: / Від огня, від меча, / Від нашествія Духа святого [Ви, зорі-зориці 1991, с. 17].**

Щоб хвороба вийшла, її лякали, наприклад у замовлянні від укусу змії чи гадюки: – *Гадине-царице, повиймай зуби, бо буде тобі те, що тій жінці, що проти неділі у суботу прала, муку придбала, та буде ж тобі те, що тому чоловікові, що проти неділі у суботу рубає дрова* [Замовляння 2007, с. 101]; *Скажи і прикажи, / І винную віддай, / А якщо не прикажеш, / То я піду до Господа Бога / Ісуса Христа Бога нашого, / Попрошу огненного меча. / Мечем висічу, / Огнем висмолю* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 292]. Взагалі виникали труднощі при розмежуванні хвороби й хворого. Щоб хвороба вийшла з хворого для цього її били, але, власне, били не її, а натомість хворого [Петров 1996, с. 88].

Відлякувальну функцію в замовляннях виконували не лише словесні формули, а й вогонь, що має очищувальну символіку, адже у замовлянні від стисків у дитини розводили на припічку вогонь і казали: – *Йшла я кісними вулицями / Та зустріла два чоловіки; / Дали мені (вони) хліба-соли, / А я їм – стиски-стиски, – / Вітрянії, водянії, супротивнії, / Подумані, погадані, / Наслані, наказані, примовлені...* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 196].

Всі словесні формули в замовляннях, а так само й відповідні супровідні дії безпосередньо пов'язані з відповідними уявленнями про хворобу. Словесна формула може бути лише поясненням дії, але і дія і словесна формула однаково залежать від уявлення про хворобу. В якому б зв'язку в кожному окремому випадкові не стояли дія й словесна формула, все ж таки і перша і друга однаково підпорядковані уявленню [Петров 1996, с. 89]. Хвороба може уявлятися одягом, який можна зняти, а тим самим позбутися немічі: – *Мати Божя, заступнице, / **Зніми** з мене сухоти й гризоти, / З легень, з печень, / Із серця, з-під серця, / Із білих рук, з босих ніг* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 15].

Якщо хвороба приходить, то щоб позбутися хвороби, треба її відіслати, вигнати [Петров, 1996, № 3 – 4, с. 89], як-от: ***Виганяю** зло: з голови, з-під голови, / В голові буйності не бувати, / Глухотою, німотою, сліпотою / Не*

чути, не знати [Ви, зорі-зориці 1991, с. 19]. Спостерігаємо функціонування дієслова **перекидатиме**, яке має значення переміщення від предмета, як-от: *Ротом говоритиме, а губами здуватиме, **через тин перекидатиме**, щоб зосталось чисте, як молоко та золото* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 12].

Тексти зі словесною формулою відсилення-вигнання вирізняються значенням наказу і вимоги та мають у своєму складі дієслова **відсилаю**, як-от: *Я тебе, скусо, в Чорне море **відсилаю**, там іди в чорні води купатися, у каміння перебиратися, в камінні колишися, від (Віри) хрещеної щезни, пропади* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 13]; *Я на тебе, скусо, силу маю, я тебе за дев'яту межу **відсилаю**. Аби ти щезла, пропала, аби ти сили не мала. Аби ти моці не мала біле тіло сушити, червону кров пити* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 13]; **вийдіть, зійдіть: Вийдіть**, всякі хвороби, / *Які не є захворовані. / **Вийдіть** – задумані, зачаровані, / Заспані, наслані, / З охоти, з роботи. / **Вийдіть** – котячі, собачі, / Волячі, курячі, овечі, / Дівочі, парубочі. / **Зійдіте**, всякі хвороби, / *Які є захворювані, на віск **вийдіть*** [Ви, зорі-зориці 1991, с. 18].*

Хвороби відсилають не тільки на віск, а й викачують яйцем, наприклад: *Хвороба, що називається підвієм (параліч), буває, за народним віруванням, від підсіювання хворого вітром, а особливо вихором. Від неї може пособити тільки баба, викачуючи хворого яйцем... Нічний, північний, полуденний, сходовий, нудний і сердешний; я ж тебе **вимовляю**, водою виливаю, яйцем викачую, на пуци і на сухий ліс **одсилаю**... Три рази баба плює, затим яйце, яким викачувався хворий, треба віддати собакам* [Замовляння 2007, с. 64–65].

Процес вмивання є також елементом вигнання хвороби, наприклад: *Умиваються водичкою гори і долини, і **вмиваю** (Віру) хрещену від цієї скуси, умити її до життя до веселого і тихого спання* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 13]. У подібних замовляннях словесна формула є словесним вираженням дії, як-от: *Коли хтось нагле захворіє, а видає, що то від уроків, бо тоді хворому*

*дуже течуть сльози із очей, то тоді ідуть до баби, до такої, котра знає баяти від уроків, беруть із собов кусок хліба, часник і не кланяються, передають бабі. Баба бере кусок хліба, часник і над ним говорить...Далі приносять ті річі, тоді хворого **обмивають**, і тим часником пошутрують части тіла хворого. Хворий за тим має три рази плюнути в ту **воду**, а ту **воду** тоді **виливають** на західне місце [Замовляння 2007, с. 33-34].* Зауважимо, що слина (плювок) часто застосовується в магії всіх народів та епох (порівн. плювок як засіб відігнати «нечисть» або мазь із слини, змішаної з землею, як чудесний лік від сліпоти в Євангелії); тут зустрічаємо магію за аналогією: як слина пропадає в землі, так повинна пропасти напасть [Українські замовляння 2003, с. 261].

Залежно від кількості перерахованих місць, з яких виганяють хворобу і куди її відправляють, замовляння може бути або коротким або поширеним, наприклад, у замовлянні бешихи цій хворобі пропонується **розійтися** в різні місця: **Розійдися і по полям, і по морям, і по лісам, де люди не ходять, де вітер не віє, де собаки не брешуть, по лугам, по очеретам, де хати пусті і де замки пусті** [Замовляння 2007, с. 58], а в замовлянні більма хворобу виганяють з багатьох місць організму людини: **Я ізгоняю більмо од хрещеного раба Божого Івана, виговорюю з костей, з моцей, з тісних плечей, з синіх печеней, із буйної голови, з чутких ушей, із щирого живота, із ретивого серця, з гарячої крові, з жовтих костей, з солодкого мозгу: у раба Божого Івана сльоза із ока, і більмо із ока!** [Замовляння, с. 59], порівн.: **Відтинаю, відсікаю, / усе, що було, вже не буде, / а що нове прийде, / на здоров'я вийде** [Замовляння 2007, с. 18].

З персоніфікованим уявленням про хворобу пов'язаний текст замовляння: *Їхав Юрій маленькими осятами / З молодими дівчатами – / Зілля копати, жовни замовляти. / **Вийдіть**, жовни, де ви єсть: / З серця, з печінок, / З м'яса, з кісток; **Наверх вийдіть і замріть**. / Тут вам не бувати, / Тут вам не гуляти, / Червоної крові не пити, / жовтої кости не ломити, / І*

м'яса не в'ялити. / Я вас замовляю, / Я вас заклинаю / І на тем вічний / Ножем зарубаю [Замовляння 2007, с. 69], в якому хворобі наказується вийти наверх і завмерти.

У замовлянні хвороби вказано один із способів позбавлення від чогось поганого, відсилаючи зло далеко, й на той світ: *Щезни, пропади, / Від миру відійди, / А моя молитва до святої висоти* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 17].

Закликування-запрохування бурі, морозу, вовків виконується рівнобіжно з аналогічним обрядом закликування родителів, померлих батьків, включаючись таким чином в загальний цикл обрядового закликування дідів на кутю, як вступної початкової частини свята, і становлячи в ній окремий епізод [Петров 1996, с. 87]. А от у замовлянні від граду вказується на те, що його вже запрошували на гостину, але якщо не прийшов тоді, то й зараз нехай не приходить, як-от: *Я тебе кликав на св. вечір, ти не приходив! Тепер ти не маєш сили іти до мене гуляти, пити. Іди, рознесися, як вітер по світі! Іди на сині моря, на широкі поля; куди коні недоіржують, де котюги не побріхують, корови не доричують, вівці не доблевають, кури не допівають, де християнського гласу не чути, іди там, набувайся!* [Ви, зорі-зориці 1991, с. 299].

Отже, словесна формула відсилання-вигнання є найуживанішою у замовляннях від хвороби, проте зустрічається також у календарно-сезонних текстах. Загальне значення досліджуваної формули в українських замовляннях конкретизується як наказ, прохання, пропозиція, пригощання, відлякування. Словесна формула відсилання-вигнання, а також відлякувальні засоби (вогонь, вода, віск) однаково залежать від уявлення про хворобу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Ви, зорі-зориці... Українська народна магична поезія: (Замовляння)* / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
2. *Голубовська І.О.* Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій / І.О. Голубовська, І.Р. Корольов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с.
3. *Замовляння* / упоряд., передмова, примітки М.К. Дмитренка. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).
4. *Остроушко О.А.* Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь / Оксана Андріївна Остроушко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2002. – 24 с.
5. *Петров В.* Український фольклор: заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклю // *Берегиня*, 1996, № 3 – 4, С. 86 – 101.
6. *Соляр О.А.* Українські народні замовляння: питання походження і поетики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 / Львівський національний університет імені І. Франка. – Л., 2005. – 16 с.
7. *Темченко А. І.* Українські лікувальні замовляння: вербально-акціональні універсалії, символіка та семантика : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 / НАН України ; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського / Андрій Іванович Темченко. – К., 2003. – 17 с.
8. *Українські замовляння* / упоряд. Н. М. Москаленко ; автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Стаття надійшла до редакції 09.10.14.

*Шуляк С.А., к. филол. н., доц.,
Уманский государственный педагогический
университет имени Павла Тычины*

СЛОВЕСНАЯ ФОРМУЛА ОТСЫЛАНИЯ-ИЗГНАНИЯ В ТЕКСТАХ УКРАИНСКИХ ЗАГОВОРОВ

В статье рассмотрено функционирование словесной формулы отсылания-изгнания в украинских заговорных текстах. Проанализирована связь исследуемой формулы с элементами угощения, просьбы, указа, отпугивания. Обозначено, что и действие и словесная формула одинаково зависят от представления о болезни.

***Ключевые слова:** словесная формула отсылания-изгнания, украинские заговоры, текст.*

*Shulyak S.A., Cand. of Philol. Sc., Assoc. Prof.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

VERBAL FORMULA OF DISPATCHING AND BANISHMENT IN THE TEXTS OF UKRAINIAN SPELLS

The article analyzes the functioning of verbal formula of dispatching and banishment in Ukrainian spells. It shows the connection between the investigated formula and the elements of treatment, begging, command, and frightening. The article defined that the action and the verbal formula equally depend on the illness imagination.

***Key words:** verbal formula of dispatching and banishment, Ukrainian spells, text.*